

Jelentéssel teli mindennapok*

„Egyhuzamban végigolvasható komoly egyetemi szakkönyv, melyre nem jellemző a műfaj sajátosságának tartott unalmas stílus” – Horváth Sándor *Feljelentés* című könyvét olvasva François Hartog majd negyed százada írt mondata jutott eszembe.¹ Horváth egy vasutasként, majd bányászként, illetve – nem mellékesen – a magyar állambiztonság hálózati személyeként dolgozó férfi mindennapjairól írt, akit mindvégig Gy.-ként említ. A szerző a főhősére vonatkozó lehető legtöbb forrást (levéltári dokumentumokat, interjúkat stb.) igyekezett összegyűjteni, ám „teljes” életutat nem tudott és nem is kívánt alkotni. Ez teljesen érthető: Gy. többnyire csak valamilyen rendkívüli esemény kapcsán került a történész szeme elé: amikor a miskolci pályaudvar raktárában lopáson érték; vagy amikor 1945 elején az ő feljelentése nyomán a nyilasok kivégeztek egy ruszin vasutast, és emiatt népbírószági eljárást indítottak Gy. ellen; illetve amikor több mint harminc évig jelentéseket írt az állambiztonság részére. A közbeeső időkből alig maradt fenn nyom, hiszen „csak” dolgozott, ezt pedig senki sem tartotta fontosnak lejegyezni. 1956-os tevékenységéről is alig tudhatunk valamit, pedig munkástanácstag és nemzetőrparancsnok-helyettes volt.

* HORVÁTH Sándor: *Feljelentés. Egy ügyök mindennapjai*. Libri Kiadó, Budapest, 2017.

¹ François HARTOG: A történeti elbeszélés művészete. Ford. SONKOLY Gábor. In: CZOCH Gábor–SONKOLY Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai Kiadó, Debrecen, é. n. 25.

A forradalom alatti ténykedése lényegében ugyanazért maradt rejtve, amiért az az utáni három évtizedből sok mindent megtudhatunk róla: a megtorlás során beszervezték, ennek köszönhetően nem indítottak ellene bünvádi eljárást, amelynek során ő és mások is elbeszélhették volna, mit tett 1956–1957-ben.

A jeles francia történész fentebb idézett kijelentése azokra a munkákra utalt, amelyeket a szakmabeliek – elismerően – úgy jellemeznek, hogy regényként is olvashatók. Horváth munkája nem regény, bizonyos részei azonban regényszerűnek hatnak. Így mondanivalóját rendre egy-egy színesen megírt „életképből” bontja ki: az első fejezet elején három férfi gyalogol a fehértvári országúton; a második elején beérnek a városba; a harmadikban az apja halála után kutakodó ukrán fiatalember tűnik fel; a negyedik fejezet nyitó képében egy 1945. májusi vasárnap óriási eső zúdul Székesfehérvárra. És így tovább. Ezek a leírások fikciójellegűek, ami önmagában nem probléma, hiszen a cselekményesítés a történetírásban sem nélkülözheti a fikciós eljárásokat.² Az persze előnyös, ha egy történész „leleplezi” elbeszélésének fikciós jellegét, ami viszont egy regényíróra nem kérhető számon. Bár utóbbira is akad példa; hogy a történelem határvidékén maradjunk, említhetném Laurent Binet nagyszerű könyvét (amelyet én nem tudok nem történeti munkaként olvasni) a Heydrich elleni merényletről, pontosabban az esemény utáni kutatásáról. „Elképzelem a jelenetet” – kijelentésével érzékelteti, hogy a jelen és a múlt közötti határt nem lépheti át.³

Hasonló jelenetet Horváth Sándor munkájában is el tudtam volna képzelni, úgy értem, a főszövegben, a szerző ugyanis a jelenetek megalkotása során felmerülő problémákat a jegyzetekbe száműzi. „1945. január 27., szombat. [...] Aznap a térdig érő hóban három vasutas baktatott az országúton a frontváros felé” – írja az első fejezet nyitányaként (27.), majd két hosszú jegyzetben tájékoztatja az olvasót a „dátum megállapítása körüli nehézségek”-ről (38–39.). A ruszin vasutas szolgálati adatlapját

² Lásd Hayden WHITE: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. John Hopkins UP, Baltimore–London, 1973.

³ Laurent BINET: *HHhH*. Ford. N. Kiss Zsuzsa. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 27.

kitöltő állomásfőnökről komponált kép különösen plasztikusra sikerült. A kivégzést határozott kézírással jegyzi be; „némi habozás” után írhatta be, hogy a kivégzett férfi családja visszatért Szlovákiába; „sokat törhette a fejét”, míg végül a kivégzés indokául a „hazafiatlan magatartás” mellett döntött (90–91.). „Ez a jelenet teljesen hihető és merőben fiktív” – jegyezhetne volna meg, Binet-t idézve, Horváth.⁴ Hangsúlyozom: csupán az „önleplezés” hiányát kérem számon, és nem azt, hogy a fenti képet a szerző képzelete szülte. A történészek ugyanis – akár tudatában vannak, akár nem – rendszeresen igénybe veszik az elbeszélést vizuális élménnyé alakító, ezzel a leírás valóságosságát növelő nyelvi alakzatokat.⁵ Sőt a történeti elbeszélés nemcsak módot ad a képalkotásra, hanem maga is optikai, vizuális metaforák segítségével válik érthetővé.⁶ A képzelet alkalmazása Horváthnál sem öncélú; a fenti példánál maradva: a plasztikus kép segít annak megértésében, hogy egy kényszerű bürokratikus aktus miként vezetett olyan lépések sorozatához, amely alapvetően meghatározta egy ember sorsát.

Az explicit „önleplezés” hiánya azért sem vészes, mert a szerző nem rejtja el saját személyét a szövegben, abban az ő – kutatói – mindennapjai is felbukkannak (ezért állítható párhuzamba Binet regényével). A történészek szeretnek úgy tekinteni az általuk használt nyelvre, mint a gondolataik kifejezésének és a múlt ábrázolásának semleges közvetítőjére: a történetírói szövegek „színtelensége” biztosítja (más nézőpontból: kelti azt az illúziót), hogy eltűnjön a múltbeli dolgok és azok reprezentációja közötti különbség.⁷ Az ilyesfajta nyelvhasználat természetesen

⁴ Uo. 113.

⁵ Lásd például KIBÉDI VARGA Áron: A realizmus alakzatai (Zeuxisztól Warholig). Ford. HAZAS Nikolett. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei IV*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997. 131–149.; GYÁNI Gábor: Retorika és történetírás. In: Uo: *Posztmodern kánon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 44–59.

⁶ Frank R. ANKERSMIT: *A történelmi tapasztalat*. Ford. BALOGH Tamás. Typotex Kiadó, Budapest, 2004. 106–107.

⁷ Lásd például Roland BARTHES: A történelem diskurzusa. Ford. SZABÓ Piroska. In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. L'Harmattan Kiadó–Atelier, Budapest, 2003. 87–98.; Stephen BANN: A történész mint preparátor. Ford. KISANTAL Tamás. In:

nem enged nagy teret a történész személyének megjelenésére, amit mi sem illusztrál jobban, mint a többes szám első személyű igealakok mögé való elrejtőzés. Az utóbbi évtizedekben azonban egyre többen tudatosítják jelenlétüket az általuk létrehozott szövegben. Horváth Sándor láthatóvá teszi a kutatás és az alkotás folyamatát, miáltal ő maga is az általa elbeszélte történet szereplőjévé válik. „Láthatjuk”, amikor a seregélyesiekkel beszél (36.), amikor egy budapesti bevásárlóközpontban lévő rendelőjében felkeresi egyik interjúalanyát (62.), vagy amikor történetének egyik helyszínét, a vízvázasztói ipartelepet járja be egy odavalósi doktorandusszal (162.). Beszámol, milyen élményeket szerzett a Kozma utcai gyűjtőfogház irattárában történő kutatás során (202–203.), és akkor, amikor felkereste a főszereplője özvegyét, aki a kamrában sorakozó befőtteket mutogatva fürkészi, miért érdekli férje története a kutatót (417.). Ezzel együtt sem adja fel a történész szerepét, távolságtartással viseltetik hőse(i) iránt, nem ítélkezik, bár munkája legvégén nem hallgatja el személyes benyomásait, érzéseit sem: egyszerre undorodik a főszereplőtől és érti meg őt (416.).

Horváth Sándor nem egy lineáris történetet mesél el, inkább az idősíkok, a terek és a léptékek dinamikus váltakozására épít. Az elbeszélés egy 2012-es újsághírrrel indít, amely a húszas-harmincas évek arisztokráciájának világához vezeti az olvasót, majd ezen keresztül juthatunk el az 1945-ben történetekhez és a Gy. elleni népbíróági eljáráshoz. Gy. második perbefogása kapcsán bemutatja a terenyi bányászkolónia történetét, illetve Gy. felmenőit és életét. 1956 kapcsán kerül elő Gy. szociáldemokrata apósának politikai előélete, illetve annak családja, ami révén a történet visszaugrik a 19. század végére. (A könyv második felében már alapvetően kronologikus rendben ismerhetjük meg Gy. ügynöki működését.) A szerző a léptékek váltakozásával érzékelteti, hogy a „nagy” történelem eseményei miként befolyásolhatták hősei életét. Például a német hadvezetés, egész pontosan Hitler (hibás) döntései nemcsak a háború kimenetelére és közvetlenül Budapest ostromának elhúzódására voltak hatás-

sal, hanem végső soron a fehérvári országúton gyalogló három vasutas sorsát is eldöntötték. Máskor éppen ellenkezőleg, a különböző társadalmi mezők és terek távolságát teszi láthatóvá. „A rendőrök éppúgy rongyokat gyűjtöttek, mint a körözött aszszony, miközben a demokrácia esélyéről elmélkedtek a fővárosi folyóiratokban” – írja az 1945-ös viszonyokról (157.).

Horváthnál a köztörténeti események nem a hétköznapi történések eleve adott, objektív hátterét képezik, hanem a hétköznapi tapasztalatok rekonstrukciójának az eszközei, miközben a hétköznapiak felől szemlélve a „nagy” történelem is más fényben tűnik fel. (A kivégzett ruszin vasutas személye kapcsán például sok mindent megtudhatunk Kárpátalja 20. századi történetéről, mindennapi viszonyairól, méghozzá alapvetően egy ruszin család szemszögéből, amely az 1939-es átcsatolást távolról sem „visszatérésként” élte meg.) Előfordul azonban, hogy az általánost kritika nélkül vetíti a konkrétira: távolról sem lehetünk biztosak abban, hogy a gyűjtőbe való beszállításkor megbilincseltek Gy.-t, csak azért, mert parancs volt erre (214.), hiszen maga a szerző is említi, hogy a szabályok betartása terén akadtak problémák az őrszemélyezettel. Az 1948-as népbírószági tárgyalás kapcsán azt írja, hogy az MDP delegálta két népbíró a parasztpártival együtt könnyen leszavazhatta „a velük esetleg szemben álló” kispap delegáltat (206.) – képezi le az országos antagonizmust a konkrét esetre. Pedig már az is kérdéses, hogy a tárgyalás idején, 1948 októberében a leszalámítás után maradt kispapdapárt esetében lehet-e egyáltalán a szembenállás lehetőségéről beszélni.

Túlzónak tartom a szerző azon megállapítását is, mely szerint 1944–1945-ben „kommunista hatalomátvétel” történt (121., lásd még 96.), még akkor is, ha a kommunisták a szovjetek támogatásával a társadalmi támogatottságukhoz képest jóval nagyobb befolyásra tettek szert a különböző országos és helyi vezető testületekben. Az pedig egészen zavarba ejtő, hogy Horváth szerint az 1945. novemberi nemzetgyűlési választás után a kommunista párt „ellenzéki szerepbe szorult” (229.), hiszen a kormányból nem került ki. Bár kétségtelen, hogy azokon a helyeken, ahol a kommunisták súlyos vereséget szenvedtek,

mint Székesfehérváron és a fehérvári járásban, a helyi, kommunista befolyás alatt álló sajtó hangneme átmenetileg megváltozott (126.), ám ez nem jelentette azt, hogy akár országos, akár helyi szinten kikerültek volna a hatalomból. Azt a kijelentést is problémásnak tartom, hogy az 1945-ös választások foszlatták szét a kommunisták „illúzióját”, hogy átmenet nélkül, pusztán a szovjetek támogatásával hatalomra jussanak, ezért „ügyesebben” kellett küzdeniük (229.). Mintha pár év múlva, a populista ígérgetések gyümölcsét learatva, demokratikus választások révén jutottak volna hatalomra... A „kommunista” ábrázolása általában is elnagyoltra sikerült a könyvben, arcában minduntalan a totalitárius paradigmának megfelelő vonások köszönnek vissza: agresszív, hataloméhes figura, aki terrorizálja „a” társadalmat (például 110–111.).

Mindez csak azért tehető szóvá, mert a munkát célkitűzései, módszerei, szemlélete és az alcíme az *Alltagsgeschichte* irányzatához sorolják, és ennek megfelelően szereplői többségéről árnyalt, „emberi” képet fest. A szerző a legkülönbözőbb forrásokat mozgósítja annak érdekében, hogy mindennapi környezetükbe helyezze vissza az ebből a közegből rendszerint kiemelten tárgyalt történeteket, hogy rekonstruálja a korabeli szereplők (lehetséges) tapasztalati horizontját: mi fogadhatta az 1945. január 27-én Székesfehérvárra érkező három vasutast, vagy egy 1945 után perbe fogott személyt a fogdában, majd a büntetése letöltése alatt a gyűjtőfogházban, és így tovább. Megtudhatjuk azt is, milyen körülmények között élt egy (leendő) ügynök és családja, hol aludtak, hogyan születtek a gyerekei, miként jutottak új, saját házhoz stb. Horváth még a meteorológiai jelentéseket és a holdfázisok változását tartalmazó honlapot is felhasználja a történetek konkrét fizikai tereinek újraalkotásához; „1942. március 2-án este telihold világította be a miskolci pályaudvar hatalmas raktárépületének falát” – írja egy helyütt (182.). (Tényleg nem a rossz májúság, csupán a szkepszis mondatja velem: mi van akkor, ha felhős volt az ég azon az éjjelen?) A hétköznapiok bemutatásában nagy szerep jut a fényképeknek, amelyek minden esetben illeszkednek a történethez. Felbukkannak a szövegben említett használati tárgyak (harc-

kocsik, egy szivarkás doboz stb.), események (az olasz király látogatása vagy egy lottóhúzás), a tárgyalt történések színterei (a seregélyesi vasútállomás, a miskolci vasútállomás, a zagyvarónai tó, és így tovább), amelyek képaláírások nélkül is erősítik a szöveg mondanivalóját. Sőt így hatnak igazán. Ám éppen az aláírások hiányában csak a könyv végén derül ki, hogy az emberek ábrázoló fotókon nem a történet szereplőit látjuk. Ez nem mindig zavaró, de van, hogy becsapva érezheti magát az olvasó, azt gondolva, hogy a látott képek Gy.-ék családi albumából valók (164., 167., 172., 233.).

A munka mégsem annyira egy nógrádi bányászkolónia mindennapjairól szól, nem egy „hétköznapi” ember, hanem egy „hétköznapi” ügynök történetét kívánja elmesélni. A könyv nagyobb részét Gy. jelentéseinek elemzése teszi ki, melynek során nemcsak a szövegek tartalmát vizsgálja, hanem kitér az írásképre, a terjedelemre, a papírra és az írószerre is. Az első időkben írt jelentéseket szinte egyenként veszi sorra, az utolsó évtizedek terméséről azonban sokszor csak átfogó elemzést ad. Ez annyiban érthető, hogy rutinszerűen megírt, Horváth kifejezésével élve „rituális szövegek” (372.) többnyire önmagukat ismételték, ám ezzel mintha a szerző átlépne a hétköznapiakon. A szerző mindenekelőtt arra keresi a választ, hogy „miként válik egy hétköznapi ember háborús bűnössé, majd három évtizedre az állambiztonság ügynökévé” (18.). Gy.-vel tehát már akkor hálózati személyként találkozunk, amikor felbukkan a behavazott országúton. Ezt erősíti, hogy a szerző főhősét minden esetben Gy.-nek nevezi, azaz (szintén Gy betűvel kezdődő) ügynöki fedőnevét sem tudjuk meg. A „civiltől” elkülönített hálózati „én” megalkotása, a hálózati szerep eljátszása szempontjából nem szabad lebecsülni a fedőnév jelentőségét, hiszen ez tette lehetővé, hogy az ügynök mintegy önmaga előtt is fedve végezhesse a besúgóí tevékenységet.⁸ Azzal, hogy Gy.-t csak Gy.-ként ismerjük, a kétféle társadalmi szerep összemosódik, és Gy. elsődleges (kizárólagos?) szerepévé az ügynöki lét válik, ő maga pedig valamiféle „örök besúgóként” jelenik meg.

⁸ TAKÁCS Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 32.

A szerző bemutatja, hogy a hálózatot nemcsak és nem is elsősorban az ellenség megfigyelésének és az ellenséges cselekmények megelőzésének a célja működtette, hanem a működés kényszere is. A kádári hatalom számára döntő fontosságú volt, hogy a szénbányákban zavartalan legyen a termelés, ezért szemmel kívánták tartani a bányászok szervezését korábban végző volt szociáldemokratákat és munkástanács-i vezetőket. Az 1957 decemberében beszervezett ügynöknek és a tartótisztjének azonban korántsem volt világos, számukra milyen konkrét feladatok következnek ebből. Mindketten abban voltak érdekeltek, hogy előbbi valamiről jelentsen, hiszen hosszabb távon csak így maradhatott a hálózat tagja, illetve utóbbi csak így tudta igazolni felettesei előtt, hogy hasznos munkát végez. A mindennapok szintjén tehát a hálózat maga teremtetten meg az ellenséget, azzal, hogy mindig talált az aktuális ellenségképbe illeszthető megfigyelendő személyeket: kezdetben volt szocdemeket és ötvenhatosokat, később más osztályellenségeket és politikailag megbízhatatlan személyeket, majd volt csendőröket és nyilasokat, illetve hazatérő 1956-os emigránsokat és családtagjaikat.

Gy. hozzáállása tulajdonképpen elfedte „haszontalanságát”, azt, hogy a kapott feladatok helyett többnyire „fecsegéssel” és feljelentéssel töltötte meg jelentéseit. Hasznosságát jóformán csak egy 1968-as szabotázsügyben folytatott titkos nyomozás során bizonyította, ám nem biztos, hogy csak ezért hagyták meg a hálózatban még további két évtizedig. Ennél nagyobb súllyal esett latba helyi beágyazottsága, széles körű helyi kapcsolattrendszere, amely nem is annyira információszerző lehetőségei miatt volt fontos az állambiztonság számára, hanem azért, mert befolyásolni tudta a beszédtemákat és a közvéleményt, amelyről első kézből tudott hangulatjelentéseket adni (406.). Az ügynök jó kapcsolatteremtő képességét nemcsak a célszemélyek, hanem a tartótisztek irányában is kamatoztatni tudta. Nyugdíjazása után – családján kívül – két stabil pont maradt Gy. életében: a futballcsapat és a megfigyelt személy, akivel egészen bizalmas viszonyba került, írja Horváth (401.). Én ezeken kívül megemlíteném tartótisztjeit is, mindenekelőtt a

vele majdnem egyidős és szintén a környékről származó Kovács Pált, aki 1961-től 1975-ig tartotta vele a kapcsolatot. Gy. példája is azt igazolja, hogy a hálózat működését nagymértékben a tartótiszt és az ügynök közötti viszony határozta meg.⁹ Egy tisztváltás zavart okozhatott a hálózati személy munkájában, hiszen új elvárásokhoz kellett igazodnia, hónapok, évek alatt azonban összecsiszolódtak, és már-már baráti viszony alakulhatott ki közöttük. Gy. például többször is karácsonyi üdvözlét és újévi jókívánságokat írt – nem egyszerűen a tartótisztjének, hanem az általa csak homályosan ismert „szervnek” (408., 410.).

Gy. kezdetben mindenekelőtt védelmet remélhetett a hálózati munkától, hiszen – valószínűleg – azzal vették rá az együttműködésre, hogy máskülönben ismét börtönbe csukják. Bizhatott abban is, hogy megbízatása révén előnyökre tehet szert (a szerző összefüggést sejtet a beszerzés és gyermekei bölcsődei, illetve óvodai felvétele között [264., 271.]; ha így volt, akkor a politikai rendőrség igen nagyvonalú volt, hiszen egy eredményeket még nem nagyon produkáló ügynököt segítettek ezzel). A félelem és a kényszer viszont csak az ügynöki működése első éveiben motiválhatta. Egy idő után a hálózati munka keretet és értelmet adhatott az életének, különösen nyugdíjazása után, amikor a jelentésírás a kevés stabil pont egyike maradt az életében. Leginkább az inspirálhatta, hogy – sokszor mások szájába adva – számos kérdésben kifejthette a véleményét, azt remélve, hogy hivatalos helyen meghallgatják azokat, és intézkednek az általa felvetett problémák ügyében. Valóságos igazságosztóként viselkedett; „álruhás királyként”, „titkos hivatalnokként” kívánt javítani nemcsak saját, hanem környezete sorsán is, kihasználva a rendelkezésére álló kommunikációs csatornát. Volt, hogy kisebb visszaéléseket tárt fel, volt, hogy a bánya bezárása ellen ágált és volt, hogy személyes ellenségeit mártotta be, köztük egészen magas pozícióban lévő személyeket is (általában sikertelenül). „Azzal, hogy Gy. ügynökké vált, társadalmi helyzete is megváltozott” – fogalmaz Horváth (395.).

⁹ Vö. TAKÁCS Tibor: Uo. 58–59.

A *jelentések* írását szolgáló intézmény Gy. kezében így vált a *feljelentések* írásának eszközévé. A kettő tudniillik alapvetően különbözött egymástól: jelenteni rendszerint azokról kellett, akiket a megbízók kijelöltek, azaz akik már korábban a politikai rendőrség látókörébe kerültek, akiktől várható volt az „ellenséges” tevékenység. A feljelentés íróját ezzel szemben saját szempontjai mozgatták, és olyan cselekedetekre, jelenségekre hívja fel a hatóságok figyelmét, amelyekről azok vélhetően még nem tudtak. Gy. esete ugyanakkor világosan megmutatja, hogy a jelentés alkalmat adhatott a feljelentésre: ügynöki működését egyre inkább a nép szószólójának szerepe uralja, Horváth szerint nem véletlenül. Az 1945 januárjában történtek azt mutatják, hogy Gy.-től korábban sem volt idegen a feljelentődsi.

Horváth Sándor értelmezésében Gy. olyan „kisember” volt, aki birtokba vette az államhatalom kínálta eszközt annak érdekében, hogy érvényesíthesse saját személyes érdekeit, valamint befolyásolhassa szűkebb környezete mindennapjait. Ennek az eszköznek a használatához szükség volt a megfelelő nyelvhasználat elsajátítására, amire az ügynökjelentések írása adott neki lehetőséget (290–291.), azaz – mutat rá a szerző Katherine Verdery nyomán – a hálózatnak nemcsak ellenőrző és büntető, hanem pedagógiai funkciója is volt (263.). Az ügynök megtanult ügynökként viselkedni és jelentést írni, miközben identitását is átformálta, ellenségből szövetségessé vált (289.). A hálózat működésének egyik célja éppen ez volt: a tartótiszteknek nemcsak az ügynökök szakmai irányítása és képzése, hanem erkölcsi és politikai nevelése is a feladatát képezte, legalább azt el kellett érnie, hogy lojális legyen a rendszerhez.¹⁰

Horváth Sándort tehát nem az érdekelte, hogy az állambiztonság milyen célok és szándékok mentén szervezte és működtette a hálózatot, sokkal inkább az, hogy a mindennapokban a tartótiszt és az ügynök hogyan működtette azt. Ez mindenképpen tiszteletben tartandó, úgy vélem azonban, hogy bizonyos esetekben a szerző nagyobb figyelmet szentelhetett volna a hálózathoz rendelt elsődleges jelentéseknek is. Gy.-ről például

¹⁰ Tibor TAKÁCS: Them and us: Narratives of agents from the Kádár era. *Hungarian Historical Review*, 2015/4. 154–155.

nem tudjuk meg, hogy a hálózati személyek melyik kategóriájába tartozott. Úgy vélem, az a tény, hogy – mint az a dossziéjából kiderül – ügynöknek szervezték be, később informátorrá minősítették át, 1972 után pedig titkos megbízottként működött, részét képezi annak a hálózati akták teremtette világnak (19.), amellyel a szerző foglalkozni kívánt. Önmagában az átminősítés ténye is megmutatta, hogy Gy.-t egy idő után megbízói sem tekintették ellenségnek. (A pontatlan, sőt kifejezetten téves, és ezért zavaró fogalomhasználatra is akad példa: a szerző a *hálózat* kifejezést rendre [például 272., 279., 281., 313., 330., 402., 406.] az állambiztonsági szervezet, a politikai rendőrség szinonimájaként használja, miközben a fogalom ebben a kontextusban az állambiztonsággal szervezetszerű titkos együttműködés keretében kapcsolatot tartó személyekre vonatkozott.)

Horváth Sándor munkája azt példázza, hogy a „hétköznapi emberek”, az „alattvalók” nem csupán a körülmények áldozatai, a mindenkori hatalom pusztá kiszolgáltatottjai voltak. A szerző – Giovanni Levit idézve – rámutat: egyetlen normarendszer sem kűszöbölheti ki a tudatos választás, az egyéni döntés lehetőségét. Még akkor sem, ha ezek a döntések konkrét „társadalmi térben” születnek, amelyet nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni (418.). Ezek a körülmények azonban, derül ki Gy. történetéből, nem egy elvont hatalmi akarát termékei, hanem maguk is emberi döntésekből és sokszor egészen hétköznapi tényezőkből épültek fel. Például egy népbíróági per kiemenetelében sok múltott a tárgyalás időpontján, a tanácsvezető bíró vagy a kirendelt védő személyén. Egy ügynöki beszerzés sikerében is számtalan banális és véletlen tényező játszott szerepet. Gy. esetében legalábbis ez volt a helyzet: apósa nem engedte, hogy a többi kisterenyei bányásszal Salgótarjánba menjen, hogy kiszabadítsák bebörtönzött társukat, helyette elvitte magával Verpelétre borért, Gy. azonban útközben eltörte a lábát, és kórházba szállították. „[L]egalábbis ezt mondták az asszonyoknak” – jegyzi meg Horváth. Legalábbis ezt mondta az özvegy Horváthnak, és talán másoknak is 1956 után, megmagyarázandó, hogy sebesülése, 1956-os tevékenysége és priusza ellenére férje miért nem került börtönbe – jegyzem meg én. A lé-

nyeg: Gy. így vagy úgy, de a salgótarjáni kórházban kezeltek listáján a sortűz sebesültjei közé került, a listát pedig a politikai rendőrség is megkapta, nevét pedig előélete miatt („háborús bűnösként” börtönben ült) azonnal megtalálták a nyilvántartásban. Személyét alkalmasnak tartották a besűgői szerepre, megzsarolták, ő pedig elvállalta a feladatot. A normarendszerek rései, a szabályok manipulálhatósága, a hatalommal köthető alkuk tehát több-kevesebb szabadságot biztosítottak a korabeli cselekvők számára.

A szerző ugyanakkor rámutat arra is, hogy a hatalom által felkínált eszközök birtokba vétele, a hatalmi nyelv elsajátítása stb. mind-mind hozzájárulnak a rendszer fenntartásához és stabilitásához is (291–292.). A feljelentés intézménye tehát sokkal biztosabb támasza volt a rezsimnek, mint az ügynökjelentése.¹¹ Ezt a megállapítást a munka egyik legfontosabb hozadékanak tartom. Horváth Sándor könyvét – az apróbb hibák ellenére – témaválasztását, szemléletét és módszereit tekintve követendő példának tartom az ügynökvadászok és a tettesek leleplezői által uralt téma kutatásában.

„Naplemente Terenyén a kolónia fölött. [...] A lemenő nap megcsillan az egykori bányásztelep egyre romosabb házain, a fűvel benőtt focipálya ütött-kopott korlátjain. [...] A naplemente giccses képében tisztán érzem a kolónia egykori nyüzsgését. Itt sétált Gy. Ennek a korlátnak dőlt neki, amikor focimeccset nézett. Ott, abban a kocsmában itta a vizezett bort” – mereng el a szerző, mielőtt – képletesen és konkrétan is – elhagyja a telepet (417–418.). Én is elmerengek még egy kicsit egy *életforma* eltűnésén, a bányák bezárásán, a „gazdasági” „szükségyszerűségeken”, a globális Terenyén. Eszembe jut, hogy milyen jó hangu-

¹¹ A feljelentő levelek mint a hatalmasok feletti népi ellenőrzés eszközei hasonló szerepet töltöttek be a sztálini Szovjetunióban is (csakúgy, mint a cári időkben). Sheila FITZPATRICK: Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s. *The Journal of Modern History*, 1996/4. 831–866., különösen: 845–849. Vladimir A. KOZLOV: Denunciation and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953. *The Journal of Modern History*, 1996/4. 867–898.

latú tárgyalásokat folytatott Kádár János és Margaret Thatcher 1984-ben... És miközben tűz be a kellemes tavaszi napsütés, Merle Travis klasszikusát hallgatom:

*You load sixteen tons and what do you get?
Another day older and deeper in debt
Saint Peter don't you call me 'cause I can't go
I owe my soul to the company store.*

Takács Tibor